

РОЛЬ КОЛЕКТИВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТАХ

THE ROLE OF COLLECTIVE IDENTITY IN POLITICAL CONFLICTS

У статті розглянуто сутність, процес формування та роль колективної ідентичності в політичних конфліктах. Вказано на важливість колективної ідентичності в політичних процесах і соціальних рухах. Проведено аналіз останніх досліджень та публікацій, що дозволив дійти висновку, що колективна ідентичність не лише формує основи соціальної згуртованості, а й може бути потужним інструментом політичного впливу. Акцентовано на дискусійній природі поняття ідентичності. Вказано про існування двох основних підходів до трактування ідентичності: есенціалістського та конструктивістського. Виокремлено індивідуальну та колективну ідентичність, визначено відмінності в їх формуванні. Виділено складники індивідуальної та колективної ідентичностей. Зокрема, відзначено, що колективна ідентичність базується на приналежності до спільноти, спільних символах і традиціях, уявленні про «своїх» і «чужих», колективній пам'яті. Вказано, що атрибути, які відрізняють людину від інших членів групи, формують індивідуальну ідентичність, а атрибути, якими користуються інші члени групи, сприяють формуванню колективної ідентичності. Узагальнено, що колективна ідентичність формується як динамічний процес взаємодії між індивідами та групами, спираючись на спільні символи, традиції, уявлення про «своїх» і «чужих», а також на колективну пам'ять. Виділено особливості взаємовідносин Я – Інший як колективних суб'єктів. Вказано на двоїстий ролі колективної ідентичності: з одного боку, вона може слугувати основою для солідарності та об'єднання, а з іншого – бути інструментом мобілізації ворожнечі та радикалізації. Загалом, виділено такі ролі, які виконує колективна ідентичність у політичних конфліктах: формування групової згуртованості та політичної мобілізації; конструювання образу ворога та поляризація суспільства; маніпуляція ідентичністю в гібридних війнах; відновлення ідентичності після конфліктів. По кожному з пунктів наведено приклади на основі подій, які відбуваються натеper в Україні. Окреслено перспективи подальших розвідок у досліджуваній царині.

Ключові слова: ідентичність, колективна ідентичність, індивідуальна ідентичність, політичний конфлікт, «свій», «чужий».

The article discusses the essence, process of formation and role of collective identity in political conflicts. The author emphasizes the importance of collective identity in political processes and social movements. The author analyzes recent research and publications, which led to the conclusion that collective identity not only forms the basis of social cohesion, but can also be a powerful tool of political influence. The author emphasizes the controversial nature of the concept of identity. It is pointed out that there are two main approaches to the interpretation of identity: essentialist and constructivist. Individual and collective identity are distinguished. The differences in their formation are determined. The components of individual and collective identities are highlighted. In particular, it is noted that collective identity is based on belonging to a community, common symbols and traditions, the idea of "friends" and "foes", and collective memory. It is indicated that the attributes that distinguish a person from other members of a group form an individual identity, and the attributes shared by other members of the group contribute to the formation of a collective identity. It is generalized that collective identity is formed as a dynamic process of interaction between individuals and groups, based on common symbols, traditions, ideas about "friends" and "foes", as well as on collective memory. The article highlights the peculiarities of the relationship between the Self and the Other as collective subjects. The author emphasizes the dual role of collective identity: on the one hand, it can serve as a basis for solidarity and unification, and on the other hand, it can be a tool for mobilizing hostility and radicalization. In general, the author identifies the following roles played by collective identity in political conflicts: formation of group cohesion and political mobilization, construction of the enemy image and polarization of society, manipulation of identity in hybrid wars, and restoration of identity after conflicts. For each point, examples are given based on the events currently taking place in Ukraine. Prospects for further research in this area are outlined.

Key words: identity, collective identity, individual identity, political conflict, "friend", "foe".

УДК 159.923
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.70.45>

Павлюк О.Д.

доктор філософії, асистент кафедри соціальної психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Романенкова О.Ю.

к.мед.н., доцент кафедри психології, соціальної роботи та педагогіки
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Постановка проблеми та її актуальність.

Колективна ідентичність є фундаментальним фактором політичних процесів та соціальних рухів. У сучасному світі вона стає інструментом як консолідації суспільств, так і розпалювання ворожнечі. Так, популістські режими, інформаційні війни та радикальні рухи все частіше використовують ідентичність для мобілізації населення, що призводить до глибокої поляризації (Д. Трамп у США, В. Орбан в Угорщині, націоналістичні рухи в Європі).

Війна в Україні є яскравим прикладом боротьби за ідентичність, де агресор намагається знищити українську самобутність, заперечуючи її існування. Водночас цей конфлікт значно посилив націо-

нальну єдність українців, прискорив культурну та мовну самоідентифікацію, сприяв відмові від російських ідентичнісних маркерів. Україна не лише обороняє свої території, а й формує нову модель громадянської ідентичності, засновану на спільних цінностях, а не лише етнічному походженні.

Після війни країна зіткнеться з викликами інтеграції деокупованих територій, подоланням внутрішніх розбіжностей та закріпленням своєї європейської ідентичності. Глибоке дослідження цих процесів допоможе зрозуміти, як колективна ідентичність може бути не лише причиною конфліктів, а й основою для їх розв'язання. Український досвід стане важливим прикладом для інших суспільств,

які шукають баланс між збереженням своєї самобутності та адаптацією до глобальних викликів.

Отже, дослідження ролі колективної ідентичності в політичних конфліктах є критично важливим для розуміння сучасних криз і розроблення стратегій їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останні дослідження, присвячені ролі колективної ідентичності в політичних конфліктах, підкреслюють її вплив на процеси соціальної мобілізації, конструювання образу ворога та політичну поляризацію. Зокрема, праці Б. Андерсона [1] та Е. Геллнера [2] акцентують увагу на тому, що національна ідентичність є штучно сконструйованою категорією, яка використовується елітами для мобілізації суспільства. На їхню думку, саме уявлення про «своїх» і «чужих» є ключовим у формуванні політичних конфліктів, особливо в умовах етнічного чи релігійного протистояння.

Роботи Ф. Бартта [8] та Д. Хоровіца [12] зосереджуються на механізмах політичної радикалізації через колективну ідентичність, наголошуючи, що групова приналежність може бути використана як засіб маніпуляції та виправдання насильницьких дій. Це підтверджується дослідженнями, проведеними на прикладі конфліктів у колишній Югославії, Руанді та Україні, де національна ідентичність стала основою для політичної мобілізації та антагонізму між групами.

Українські дослідники, зокрема О. Грінченко [3] та М. Рябчук [6], аналізують роль колективної ідентичності в українському суспільстві, звертаючи увагу на вплив історичної пам'яті, мовного питання та зовнішніх інформаційних впливів. Вони наголошують, що війна на Донбасі та повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році стали каталізатором для переосмислення національної ідентичності, сприяючи її консолідації та зміцненню.

На окрему увагу заслуговує праця В. Зликова та С. Лукомської [4], яка присвячена проблемі соціальної та особистісної мілітарної ідентичності українців в умовах російсько-української війни. Науковці дійшли висновку, що членство в групі інтерналізується в рамках Я-концепції людини, вона перевизначає своє життєві сенси та цінності, відповідно, ревіталізація соціального «Я» уможливорює переживання людиною позитивних посттравматичних змін.

Таким чином, сучасні дослідження вказують на те, що колективна ідентичність не лише формує основи соціальної згуртованості, а й може бути потужним інструментом політичного впливу, який використовується як для консолідації суспільства, так і для його розколу в умовах політичних конфліктів.

Мета статті. Отже, метою статті є окреслити сутність, формування та роль колективної ідентичності в політичних конфліктах.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У сучасній науковій думці ідентичність розглядається як складний і багатовимірний феномен, що

охоплює як індивідуальні, так і колективні аспекти самоусвідомлення. Дискусія щодо її природи відображає два основні підходи: есенціалістський та конструктивістський. Згідно з першим підходом ідентичність розглядається як усталена, незмінна сутність, а саме набір характеристик та властивостей, притаманних суб'єкту, що й забезпечують його самототожність (Я) завжди і за будь-яких ситуацій. Іншими словами, ідентичність суб'єкта завжди та ж сама.

Другий підхід – конструктивістський, на якому засновуються більшість сучасних досліджень ідентичності, котрий акцентує на змінності та конструйованості тотожності суб'єкта. Ідентичність у соціальному конструктивізмі розглядають як об'єкт постійних змін та перетворень, що відбуваються внаслідок причин внутрішнього і зовнішнього характеру. Ідентичність постає гібридним утворенням [7, с. 342].

М. Козловець визначає етимологію терміна «ідентичність» (від латинського *identicus* – однаковий, тотожний), що поєднує в собі два значення:

1) перше – тотожність особи самій собі, антиномією в цьому розумінні для нього буде слово «інший»;

2) друге – виняткова однаковість із кимось або чимось, у цьому випадку антиномією є «різний». Тоді «ідентичність», на думку вченого, постає як спосіб збереження форми того або іншого суб'єкта в часі та просторі. Інше значення – унікальність, справжність [5].

Спираючись на подані М. Козловець два значення поняття ідентичності, закономірно виділяти індивідуальну та колективну ідентичність. І хоча вони між собою тісно пов'язані, однак ключова відмінність між ними полягає в тому, що індивідуальна ідентичність першочергово формується через самоаналіз, досвід, рефлексію, базуючись переважно на відчуттях та емоціях, а також через соціальні взаємодії. Своєю чергою колективна ідентичність передається через соціалізацію (виховання в сім'ї, освіту, медіа та політичний дискурс), тобто формується на груповому рівні завдяки соціальній взаємодії та конструюється уявленнями про минуле (історичний досвід спільноти), теперішнє (сучасне буття спільноти) та бажане майбутнє.

Індивідуальна ідентичність включає:

- самооцінку та самосприйняття (як я себе бачу, ким я себе вважаю);
- життєві цінності та переконання (що для мене важливо, які моральні принципи я сповідаю);
- автономність у прийнятті рішень (наскільки я самостійний у своїх діях);
- гнучкість і адаптивність (здатність змінюватися, не втрачаючи себе) тощо.

Колективна ідентичність базується на:

- приналежності до спільноти (національність, релігія, культура, соціальний клас, професійна група);
- спільних символах і традиціях (герої, прапори, мова, історичні події);

- уявленні про «своїх» і «чужих» (які межі групи, хто всередині, а хто поза нею);
- колективній пам'яті (спільні міфи, історичні наративи).

Відзначимо, що атрибути, які відрізняють людину від інших членів групи, формують індивідуальну ідентичність («я не така/я не такий, як вони», «особисте Я»), а атрибути, якими користуються інші члени групи, сприяють формуванню колективної ідентичності («я така/такий, як вони», «Ми») [6]. Звідси колективна ідентичність («соціальне Я») – це самовизначення, яке базується на подібності з іншими в соціальному порівнянні, натомість індивідуальна ідентичність («особисте Я») – це самовизначення, яке відрізняє індивіда від інших у міжособистісному порівнянні [9].

Проте взаємовідносини Я – Інший як колективних суб'єктів не є простими й дихотомічними, як здається на перший погляд. Французький філософ Ц. Тодоров вирізняє три рівні аналізу Іншості:

- аксіологічний (характеристика Іншого в категоріях «добрий – поганий», «моральний – неморальний» і т. ін.);
- праксеологічний (міра дистанціювання від Іншого);
- епістемологічний (відображає когнітивний аспект відносин Я/Інший, тобто знання Я про Іншого, які формуються в процесі комунікацій та обмінів між ними) [13, с. 47].

Узагальнивши вищенаведене, відзначимо, що формування колективної ідентичності є інтерактивним, спільним визначенням поля можливостей і обмежень, що пропонуються колективним діям кількох індивідів, які слід розуміти як процес, оскільки він сконструйований і обговорюється шляхом повторної активації відносин, які пов'язують індивідів із групами [10].

Отже, колективна ідентичність формується як динамічний процес взаємодії між індивідами та групами, спираючись на спільні символи, традиції, уявлення про «своїх» і «чужих», а також на колективну пам'ять. Саме через ці механізми вона стає могутнім фактором у політичних процесах, зокрема в політичних конфліктах. Так, останні часто виникають на ґрунті розбіжностей між різними групами, які ідентифікують себе через певні національні, етнічні, релігійні або ідеологічні маркери.

Часто соціальні актори вступають у конфлікт, щоб підтвердити ідентичність, в якій їхній опонент відмовив їм, щоб знову привласнити щось, що їм належить, оскільки вони здатні визнати це своїм. Під час конфлікту внутрішня солідарність групи зміцнює ідентичність і гарантує її. Солідарність, яка пов'язує людей з іншими, дає їм змогу утвердити себе як суб'єктів своїх дій і протистояти руйнуванню соціальних відносин, спричиненому конфліктом. Участь у формах колективної мобілізації чи соціальних рухах, участь у формах культурних інновацій, добровільні дії, натхненні альтруізмом, – усе це ґрунтується на потребі в ідентичності та допомагає її задовольнити [4, с. 30].

Отже, можемо стверджувати, що колективна ідентичність відіграє двоїсту роль: з одного боку, вона може слугувати основою для солідарності та об'єднання, а з іншого – бути інструментом мобілізації ворожнечі та радикалізації. Нижче наведено значення колективної ідентичності, яке вона може виконувати в політичних конфліктах:

1. Формування групової згуртованості та політичної мобілізації. Колективна ідентичність є важливим фактором політичної мобілізації, оскільки вона формує почуття приналежності до певної спільноти. Політичні лідери часто використовують наративи, що апелюють до історичних міфів, національних героїв або релігійних символів, щоб згуртувати громадян навколо спільної мети. Це проявляється, наприклад, у національно-визвольних рухах, де боротьба за державність або незалежність підкріплюється колективною пам'яттю та спільною ідентичністю.

Якщо звернутися до української історії, то протести на Майдані Незалежності в Києві у 2004 стали потужним прикладом мобілізації навколо ідеї європейської інтеграції та протидії авторитаризму. Символами стали гасла «Слава Україні! – Героям слава!», національний прапор тощо. Безумовно, війна з Росією активізувала процес самоідентифікації українців, підсилюючи почуття єдності та патріотизму. Важливими атрибутами стали захисники України, волонтерський рух, національна символіка, мова, демонтаж радянських пам'ятників як маркери спротиву.

2. Конструювання образу ворога та поляризація суспільства. Політичні конфлікти часто загостріюються через розмежування між «своїми» і «чужими». Це спостерігається в міжетнічних, міжконфесійних або ідеологічних суперечностях, де ідентичність використовується для маркування ворогів. Прикладом може бути пропагандистська політика, спрямована на створення негативного образу певної групи, що підсилює конфлікт і виправдовує насильницькі дії. Подібні процеси спостерігалися під час етнічних чисток, воєнних конфліктів або політичних репресій.

Прикладом конструювання образу ворога є російська пропаганда, яка активно формує негативний образ українців через дезінформацію, використовуючи риторику «фашистів» та «русофобів», що сприяє розпалюванню ненависті серед російського суспільства і виправдовує агресію проти України.

3. Маніпуляція ідентичністю в гібридних війнах. У сучасних конфліктах значну роль відіграє інформаційна війна, де колективна ідентичність використовується як інструмент впливу. Викривлення історичних фактів, використання мови ворожнечі та штучне посилення регіональних ідентичностей можуть спричиняти розкол у суспільстві та дестабілізацію держав. Так, російська агресія проти України є яскравим прикладом спроби нав'язати чужу ідентичність, зруйнувати українську самосвідомість і розколоти суспільство через маніпуляцію історією, мовою та релігією.

4. Відновлення ідентичності після конфліктів. Після завершення політичних конфліктів важливим завданням є реінтеграція суспільства. Колективна ідентичність може стати основою для примирення, якщо вона спиратиметься на інклюзивні наративи та спільні цінності, а не на роз'єднання. Важливу роль у цьому відіграє освітня політика, культурна пам'ять та громадянське виховання, які допомагають переосмислити минуле і знайти шляхи до порозуміння.

Висновки. Отже, колективна ідентичність є потужним фактором політичних конфліктів, оскільки визначає кордони між групами, їхні цінності та спосіб сприйняття Іншого. Вона може бути як джерелом єднання і солідарності, так і каталізатором розколу та насильства. Розуміння механізмів її формування та маніпуляції нею є ключем до ефективного управління конфліктами та побудови стабільного суспільства. Тож подальші дослідження в цій царині важливо зосередити на більш детальному аналізі механізмів формування колективної ідентичності в умовах сучасних геополітичних змін. Зокрема, перспективними напрямками є:

- вплив соціальних мереж і цифрових технологій на конструювання та зміну колективної ідентичності;
- дослідження механізмів протидії інформаційним атакам та маніпуляціям колективною ідентичністю;
- порівняльний аналіз випадків трансформації ідентичності після політичних конфліктів у різних країнах;
- визначення ефективних стратегій примирення та реінтеграції суспільств, які пережили ідентифікаційні конфлікти.

Дослідження цих аспектів допоможе розробити практичні рекомендації для державної політики, громадянського суспільства та міжнародних організацій щодо зміцнення стабільності та гармонійного співіснування різних груп у сучасному світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти: роздуми про походження та поширення націоналізму. Київ : Критика, 2001. 272 с.
2. Геллнер Е. Нації та націоналізм. Київ : Таксон, 2009. 300 с.
3. Грінченко О. Колективна пам'ять та ідентичність в Україні: виклики та перспективи. *Український соціологічний журнал*. 2020. № 2. С. 45–60.
4. Зливков В.Л., Лукомська С.О. Соціальна та особистісна мілітарна ідентичність українців в умовах війни. *Науковий вісник ХДУ Серія Психологічні науки*. 2023. № 3. С. 28–34.
5. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
6. Рябчук М. Дві України: реальні межі та віртуальні конфігурації. Київ : Критика, 2003. 331 с.
7. Угрин Л. Колективна ідентичність: конструювання в контексті відносин з іншими. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2015. Вип. 7. С. 340–348.
8. Barth F. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Oxford : Waveland Press, 1969. 153 p.
9. Chu C., Lowery B. S. Perceiving a stable self-concept enables the experience of meaning in life. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2023. P. 121–127.
10. Drury J., Stott C., Ball R., Reicher S. A social identity model of riot diffusion: From injustice to empowerment in the 2011 London riots. *European Journal of Social Psychology*. 2020. Vol. 50 (3). P. 646–661.
11. Haldorai K., Kim W. G., Agmapisarn C., Li J.J. Who we are and what we do: The relevance of green organizational identity in understanding environmental performance. *International Journal of Hospitality Management*. 2023. Vol. 114. P. 103–107.
12. Horowitz D.L. *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley : University of California Press, 1985. 697 p.
13. Todorov T. *The Conquest of America: The Question of the Other*. New York : Harper Perennial, 1991. 274 p.